

Jezikovni zdrs *Primerov* *inšpektorja Vrenka* ali o prešpricanih lekcijah

Piše *Emica Antončič*

Izmed štirih kriminalnih nadaljevank oziroma detektivk, ki jih je v zadnji letih (so)producirala RTV Slovenija (*Ekipa Bled, Jezero, V imenu ljudstva* in *Primeri inšpektorja Vrenka*), sta največ medijskega pompa doživeli dve, ki sta hkrati vzbudili tudi največ kritik: *Jezero* zaradi slabega zvoka in *Primeri inšpektorja Vrenka* zaradi jezika. Iz tega lahko sklepamo, da imajo slovenske nadaljevanke kar nekaj problemov s profesionalnostjo. Na tem mestu bom seveda pisala o jezikovnem zdrs *Primerov inšpektorja Vrenka* in odzivih nanje in se vprašala, kako je mogoče, da je pogovorni jezik v slovenskem filmu še zmeraj problem.

Težava, ki jo je opazila široka publika, predvsem pa domača mariborska, je bila, da osebe v nadaljevanju, ki se dogaja v Mariboru, ne govorijo mariborskega pogovornega jezika. »Kje je štajersščina?« so se spraševali redki kritiki v množičnih medijih in številni razočarani gledalci na družbenih omrežjih. Boris Vežjak je v svojem blogu¹ zapisal, da je očitno »Maribor tudi jezikovno preklet«, saj je iz vseh informacij, ki so jih dali ustvarjalci že pred predvajanjem, bilo očitno, da so se želeli izogniti »štajersščini«, ker je ta v komercialnem gledališču, reklamah in na veselicah stereotipizirana in povezana z umsko omejenimi, preprostimi liki, medtem ko se v nadaljevanju rešujejo intelektualno zapleteni kriminalni primeri. To pomeni, da so ustvarjalci pristali na ustvarjen stereotip o jeziku. Toda ali je lahko neko narečje ali pokrajinski pogovorni jezik sam po sebi umsko omejen ali celo primitiven? Številni bodo odgovorili, da so narečja lepa ali celo poetična. Tudi sama menim, da primitiven jezik naredi šele vsebina, s katero je povezan, in način, na katerega je povezan. Dule Vaupotič v imenitni interpretaciji Aljoše Ternovška govori podoben mariborski pogovorni jezik kot dva humorista na Radiu City, ki ju občasno ujamem iz zvočnikov v garažni hiši. Vsi ti liki so preprosti ljudje iz štajerske prestolnice, a vendar med njimi zevajo svetovi. Dule je namreč prefinjena politična satira, omenjeni radijski humor pa je zgolj kosmat.

Kot nekdanja gledališka in filmska lektorica (svojčas sem veljala za specialistko za štajerske govore pri slovenskem filmu, saj sem oblikovala jezik tako v Partljičevem in Klopčičevem *Mojem atu*, *socialističnem kulaku* kot v Petanovi in Pogačnikovi *Kavarni Astoria*) si bom dovolila malo seči v zgodovino in v javnosti skrito delovno prakso igralcev in lektorjev, da bi lažje razumeli ozadja problematike, ki jo je tako silovito odprla nadaljevanje *Primeri inšpektorja Vrenka*. Povezava med štajerskimi govori in poceni komedijantstvom ni nastala šele v novejšem času in ni produkt novodobne komerciale. Za svoje privatne nastope so ta narečja uporabljale že starejše generacije mariborskih igralcev, le da to takrat ni bilo medijsko razvpito, je pa bilo znano med ljudstvom na »totem« koncu, pa tudi v mariborski Drami, kjer je zmeraj obstajal strah, da bi ti igralci v komedijah šli preko meje dobrega okusa in ustvarili burko. S tem strahom sem se kot mlada lektorica srečala že zelo zgodaj. Za svoje tretje lektorsko delo v mariborski Drami sem spomladi 1983 dobila težek zalogaj: krstno uprizoritev Partljičeve komedije *Moj ata*, *socialistični kulak*. Režiser Matija Logar, dramaturg Taras Kermauner in jaz smo se zavedali, da imamo opraviti z do takrat najboljšim Partljičevim dramskim besedilom, ki bo verjetno postalo klasika, in strahovi pred šmiro v mariborskem ansamblu so bili zato še večji. Čeprav sem slovenjegoriško narečje poznala že iz otroštva, sem se odpravila na teren in preverila poimenovanja in izgovarjavo za knjižni besednjak, ki ga je uporabljal Partljič. Potem sem se pa odločala, kaj od tega dejansko uporabiti in kako. Od zelo nizkega narečnega govora sem na koncu pristala pri verziji, ki naj bi na odru dala vtis naravnega govora, torej nečesa, kar je za okolje, v katerem se komedija dogaja, samoumevno in skoraj neopazno. To pomeni, da nisem uporabila govora neke konkretne osebe, ampak sem točno za to Partljičevo bese-

1 <https://vezjak.com/2021/01/11/jezikovno-prekletstvo-inspektorja-vrenka/>

dilo in njegovo predelavo v govornem jeziku ustvarila posebno stilizacijo. Tak postopek je seveda ustvarjalen in lektor je ravno tako ustvarjalec v gledališki ali filmski ekipi, kot je na primer skladatelj ali masker – vsi morajo imeti za podlago strokovno znanje, a delovati kreativno. Ta lektorjeva vloga v širši javnosti še danes ni priznana; o filmskih lektorjih se govori kvečjemu kot o jezikovnih svetovalcih, o gledaliških pa je še zmeraj živa predstava, da so to predvsem tisti, ki pazijo na jezikovno pravilnost na odru.

Potem ko predela besedilo, so naslednja stopnja lektorjevega dela vaje z igralci. Pri krstni izvedbi »ateja« sem se odločila za individualne vaje, kar je bilo v mariborski Drami takrat nekaj novega. Tega še nikoli niso počeli in glavni zvezdniki so se mi uprli. Ob podpori takratnega umetniškega vodje Stanka Potiska mi je takšne vaje vseeno uspelo izpeljati in ker so potem prišli na skupinske vaje z že izdelanim govorom za svojo vlogo, je bilo v nadaljnjem procesu bistveno manj možnosti za šmirantske dodatke.

Mariborski krstni izvedbi je sledila še premiera v ljubljanski Drami. Tam je kolegica Nada Šumi ubrala drugačno pot. Pokrajinski govor je močneje poudarila, skoraj karikirala, kar je v ljubljanskem okolju uprizoritvi dalo dodaten komičen učinek. A zaradi tega Partljičevi liki niso postali slaboumni!

Ko so me nekaj let kasneje povabili še k oblikovanju govora v filmu po Partljičevi komediji, sem prav tako želela ustvariti kar najbolj naraven jezik.² Na film sem se spomnila, ko sem naletela na zapis Večerovega novinarja Denisa Živčeca,³ ki je v odzivu na *Primere inšpektorja Vrenka* med drugim zapisal: »Tiste neštajersko govoreče Milene Zupančič v vlogi članice stare mariborske meščanske družine pa jim ne bomo oprostili tako zlahka. Sploh ker gre za nepozabno Mimiko iz Moj ata, socialistični kulak, kjer je zvenela bolj pristno štajersko od večine Štajercev. Mimiko na plano, Milena!« Milena Zupančič je morala kot Gorenjka za štajerski govor svoje Mimike garati. Igralci uporabljajo različne pristope k oblikovanju jezika in ko sva se sestali na prvi vaji, sva kmalu ugotovili, da bo najbolje, če njene dialoge pregovorim in se posnamem na kaseto, s katero je potem lahko vadila doma. In delo je opravila kot prava profesionalka.

Nasploh pa je za večino slovenskih igralcev prehod med pokrajinskimi govori, ki pripadajo tonemskemu naglaševanju (npr. gorenjskimi), in tistimi, ki pripadajo netonemskemu (npr. štajerskimi), in obratno, izjemno težaven oziroma v popolnosti nedosegljiv, razen morda res najboljšim imitatorjem med njimi. Žal slovenski filmski režiserji tega pri zasedbah povečini ne upoštevajo in se ne posvetujejo z lektorji, tako da se slednji pogosto znajdejo pred nemogočo nalogo.

Na družbenih omrežjih smo v odzivih na *Primere inšpektorja Vrenka* lahko prebrali mnenja ljudi, da zakaj pa niso zasedli mariborskih igralcev, saj bi ti zagotovo znali narediti tak jezik. Žal to ne drži. Prvič, vsi akademsko izobraženi slovenski igralci so stremenirani predvsem v zbornu, tj. normirano knjižno izreko. Kdor želi priti na AGRFT, mora biti že v

2 O tem sem več pisala v reviji Ekran: Emica Antončič: *Lektor – na poti k filmski slovenščini*. Ekran, revija za film in televizijo, 25 (1988), 9–10, str. 26–27.

3 <https://www.vecer.com/zabava/film-in-tv/kako-v-mariboru-mirno-spati-zdaj-ko-inspektor-vrenko-vec-na-pazi-na-nas-10235922>

izhodišču sposoben stopiti iz svojega domačega govora in se naučiti zborne izreke. Zato se igralcem, ki delajo vloge v svojem domačem pokrajinskem govoru ali narečju brez lektorja, pogosto zgodi, da se jim nezavedno vrine zborna izreka. Pri štajerskih igralcih je to – za ponazoritev – pogosto natreniran knjižni polglasnik v končnih zlogih, npr. mirən, pridn, ki ga v štajerskih govorih ne poznamo, ampak na teh mestih uporabljamo zlogotvorni n: mirn, pridn.

Drugič, vsak igralec kreira svojo vlogo, pri filmu pa mora nekdo skrbeti za celoto, torej za vtis celote in posamezne načrtovane odklone od nje: tako kot to velja za kamero in glasbo, velja tudi za jezik. Jure Ivanušič in Renato Jenček sta ustvarila svoji vlogi v mariborskem pogovornem jeziku, ki je zagotovo pripomogel k njuni živosti, a s tem jezikovnega problem nadaljevanke kot celote nista rešila.

Če smo natančni, problem *Primerov inšpektorja Vrenka* ni v tem, da v njih ni »štajersčine«, ampak da v njih vlada popolna jezikovna zmeda. V njih slišimo ljubljanski pogovorni jezik, vmes nekaj mariborskega, tam, kjer bi narečje lahko bilo (npr. pri čistilki čisto na začetku), ga ni, prav tako ni tujejezičnega barvanja tam, kjer bi moralo biti (npr. pri upokojenem oficirju JLA). Govor tudi ne variira glede na govorno situacijo, kar bi lahko igralci v svojih vlogah na veliko izkoristili. Številne moteče posameznosti bijejo v uho. Enkrat slišimo naglaševati ime glavnega junaka Mártin (štajersko), drugič Martín (knjižno), opazimo knjižne besede (»Če boš karkol potrebovala.«) – v vsakdanjem govoru seveda vsi nekaj »rabimo«, ne »potrebujemo« –, od nekod se je vrinila zgodovinska beseda miličnik s knjižnim naglasom in tako naprej in naprej.

Ker je bistvo scenarija reševanje intelektualnih zank, zgodbe seveda ne govorijo o najpogostejših umorih iz slovenske črne kronike, kjer tradicionalni podeželski moški v osebni krizi morijo svoje ženske, starše, otroke in živali, ampak o prikritih primerih iz višjih slojev. Ob tem se seveda vprašamo, kako pa pravzaprav govori mariborsko meščanstvo in intelektualna elita danes. Ko sem pripravljala jezikovno adaptacijo dialogov za *Kavarno Astoria*, sem šla intervjuvat stare mariborske meščane, ki so takrat še živeli. A na koncu sem se morala sama odločiti, koliko bom jezik pokrajinsko obarvala. Kavarna Astoria je bil zgodovinski film, pri *Primerih inšpektorja Vrenka* pa imamo opraviti s sodobnostjo, ki je v neprestanem spreminjanju in pretakanju. Iz vsakdanjega opazovanja lahko sklepam, da govor Mariborčanov niti približno ni enotna kategorija. Del mariborskih izobražencev se delno približuje temu, čemur bi pokojni profesor Toporišič rekel splošno- oz. knjižnopolgovorni jezik, kot ga je v sedemdesetih letih na govoru Ljubljane sam opisal in kasneje omilil, vendar številni elementi iz tega opisa še zmeraj niso sprejeti kot splošno slovenski. Če smo si pred desetletji v mariborskem gledališču pri sproščanju v pogovorni jezik lahko dovolili le kratek nedoločnik in še par malenkosti, zdaj opažamo, da se pri delu domačih izobražencev deležnik na -l iz štajerskega na -o umika osrednjemu na -u (reku namesto reko), da se uveljavlja široki naglašeni o pred v (gotôvo) namesto ozkega štajerskega (gotóvo – če bi šli nižje pogovorno, bi dobili seveda gótovo). Vendar to velja res samo za nekatere, ki so najbrž veliko v stiku z Ljubljano, z mediji in ki javno nastopajo. Po drugi strani pa se predvsem med mladino krepi določena samozavest glede pokrajinskega govora in se ga celo namerno goji in razvija s številnimi domislicami (npr. na profilu Štajerski argo). V

zadnjih desetletjih se je slovenska družba tudi socialno močnejše razslojila, kar pomeni tudi novo razvrščanje in premeščanje po jeziku.

Če nekdo reče:

»A ste tukej še zarad česa družga?«

»Tolk ljudi je pršlo.«

»A je kej nouga?«

»Mi je blo nerodn.«

»Sem pomisella na to.«,

ga tako v Mariboru kot v Kopru ali kjerkoli na slovenskem obrobju takoj locirajo v Ljubljano. To, kar so govorili igralci v *Primerih inšpektorja Vrenka*, ni splošnopogovorni jezik, ampak ljubljanski pogovorni jezik. Kljub temu, da je ta izjemno pogost v osrednjih radijskih in televizijskih programih, ga prebivalci drugih slovenskih pokrajin niso vzeli za svojega, in tega problema bi se ustvarjalci *Primerov* morali zavedati.

Nasploh se iz njihovih izjav da razbrati, da nimajo razčiščenih osnovnih pojmov o socialnih zvrsteh slovenskega jezika. Jure Ivanušič je bil edini, ki je v intervjuju izjavil, da je svojo vlogo oblikoval v mariborskem pogovornem jeziku, ne v narečju.⁴ Scenarist Avgust Demšar je izjavil, da so se zedinili, da bodo uporabljali navadno pogovorno slovenščino⁵ (Kaj je to?), igralec Jurij Drevenšek pa, da so govorili v pravilni slovenščini.⁶ Pravilno je tisto, kar je podvrženo pravilom, to pa je normirana zvrst jezika, torej knjižna oziroma zborna slovenščina. Te pa v *Primerih* ni bilo.

Knjižna slovenščina je prevladovala v starejših slovenskih filmih po literarnih predlogah in na osnovi tega se je ustvaril stereotip, da je govor v slovenskih filmih preveč okoren in gledališki. A to ne drži. Že zelo zgodnji slovenski filmi so uspešno uporabljali različne pokrajinske pogovorne jezike in narečja: vsi *Kekci* na primer, Čapkovi *Vesna*, *Ne čakaj na maj* in *Naš avto*, pa *Tistega lepega dne* in *Ne joči*, *Peter*. Potem so prišla devetdeseta in omenjeni stereotip so preganjali tako, da v filmske ekipe niso več vabili lektorjev, igralci pa so govorili po svoje. Matic Majcen je v analizi slovenskih poosamosvojitvenih filmov v obdobju 1991–2010 ugotovil, da se večina teh (57 %) dogaja v Ljubljani in da se v večini (65 %) uporabljajo osrednjeslovenska narečja.⁷

Primeri inšpektorja Vrenka so umeščeni v Maribor, v njih se pa govori, kot da se dogajajo v Ljubljani. Tu se ne ukvarjamo z naivno realističnimi ugotovitvami nekaterih gledalcev, da je policijska postaja na zavarovalnici, namesto ob parku, ampak govorimo o dramaturški funkciji jezika v filmu. Tako kot glasba (ta ima v seriji poudarjeno dramaturško funkcijo) ali kamera (ta nam ponuja cele serije razglednic najlepše mariborske arhitekture in v skladu z dogajanjem med višjimi sloji prebivalstva zanemari skromnejše mestne vedute) ima svojo funkcijo v filmu tudi jezik. Če je dogajanje umeščeno v realen

4 <https://maribor24.si/intervju/dnevna-ko-enkrat-snemas-je-za-narecje-ze-prepozno>

5 <https://www.delo.si/kultura/film-tv/avgust-demsar-tezko-pricakovana-televizijska-serija/>

6 Vse je šlo že zdavnaj v cvet. Ona, 16. 3. 2021

7 Majcen, Matic: *Slovenski poosamosvojitveni film – Institucija in nacionalna identiteta*. Maribor: Aristej, 2015 (zbirka Dialogi).

prostor, mora biti tudi jezikovna stilizacija takšna, da bo gledalcu dajala vtis realnega, temu ustreznega naravnega jezika. Junaki simpatične avstrijske nadaljevanke *Komisar Rex*, ki se dogaja na Dunaju, ves čas govorijo v vsakdanjem dunajskem pogovornem jeziku in niso zaradi tega prav nič umsko podpopvprečni. Dobro oblikovan govor v nadaljevanke bi se lahko gibal med čisto rahlo obarvanim mariborskim pogovornim jezikom izobražencev in močneje obarvanim govorom drugih likov, pač glede na njihov družbeni in socialni status, izobrazbo, poreklo in govorni položaj. Edina, ki bi smela govoriti ljubljanski pogovorni jezik, je priseljenka iz Ljubljane, ki jo igra Katarina Čas. Prepričana sem, da bi kdo od mojih mlajših kolegov, ki se danes ukvarjajo z lektorskim delom, znal to uspešno pripraviti, če bi ga producenti povabili. A ga očitno niso, ker jeziku ne pripisujejo dovolj pomembne vloge, morda pa je jezik tudi primerno področje za varčevanje in se pač prepusti igralcem samim. Posledica je vtis o neprofesionalnosti in o tem, da so producenti in ustvarjalci prešpricali lekcije o slovenskem filmskem jeziku, ki sem jih zgoraj nekaj opisala.

Zaradi razburjenja okoli »štajersščine« je ostala neopažena še ena težava te nadaljevanke, ki je povezana z jezikom. Te lektor ne bi mogel rešiti, lahko bi jo pa vsaj omilil. Gre za zelo papirnato napisane dialoge, s katerimi so se morali spopasti predvsem igralci v policijskih vlogah. Razen stereotipnih preiskovalnih vprašanj, se nekateri niso mogli opreti na skoraj nič drugega. Nesproščenost izrekanja je bila zato na nekaterih mestih boleče opazna, tako da se je treba vprašati, od kod izvira. Odgovor je na dlani: Inšpektor, pomočniki in šefi so v nadaljevanke predvsem v funkciji razreševanja uganke »kdo je storilec«. So torej bolj funkcije kot žive, polnokrvne osebe. V *Primerih inšpektorja Vrenka* zato ne bomo našli sproščanj napetosti z anekdotičnim humorjem, kot so npr. dogodivščine s sendviči, ješčim pomočnikom in psom v *Komisarju Rexu* ali Barnabyjevo večno zamujanje na družinske dogodke v *Umorih na podeželju* ali Montalbanovo ljubosumje v *Inšpektorju Montalbanu*. Deležni smo kvečjemu kakšnega zaključnega moraliziranja ob pogledu na Dravo. Inšpektorja Vrenka tudi ne odlikujejo nobene izrazite značajske lastnosti ali čudaštva, ki so za detektive tako rekoč žanrsko pravilo (naj omenim samo klasičnega Poirota, že malo zaprašena Colomba in najnovejšo v vrsti – načelnico Marleau). Dogajanje tudi ni prepleteno s privatnim življenjem junakov (dopisana lika očeta in prijateljice ostaneta bolj ali manj umetno prilepljena in ne posegata v dogajanje), kot na primer v *Roccu Schiavoneju* ali *Candice Renoir*.

Ampak to je težava, ki bi zahtevala širšo kritiško analizo, ki presega namene te jezikovne rubrike, zato bom na tem mestu postavila piko.